

Nehaňme nárečie naše: Ta co ľen budze s totu šariščinu?

Ján Lazorík. Foto: Miroslav Fabián

Šariština istým spôsobom vystihuje aj samotný šarišský región. Toto svojské a výrazovo bohaté nárečie dáva hlas našej kultúrnej tradícii a histórii a kedysi bolo aj hlavným komunikačným prostriedkom v komunitách a rodinách po celom Šariši. A predsa ním dnes hovorí už len málokto. V snahe zachovať časť regionálneho kultúrneho dedičstva pracujem na vydaní detskej knihy a audioknihy ľudových rozprávok v šarištine, zozbieraných etnológom a folkloristom Jánom Lazoríkom v 70. rokoch minulého storočia. Táto forma ľudovej slovesnosti v sebe ukrýva múdrosť a pamäť generácií, a preto by sa na ňu nemalo zabudnúť. Knihu si môžete objednať tu: <https://www.startlab.sk/projekty/1017-dze-bulo-tam-bulo-tradicne-rozpravky-v-saristine/>

Mám takú spomienku. Sme kdesi v prírode. My s mamou sa ledva vlečieme a otec s trpezlivosťou priemerného diktátora vrieska hore z kopca: „Ach, marijo svata! Co vam to telo trime?! Še cahace jak smarkel!“ Okrem vône lesa a pocitu miernej otrávenosti typickej pre tínedžerov ma k tejto spomienke viaže práve jazykový kód, ktorý otec zvolil na vyjadrenie svojej iritácie. Slovenská verzia, niečo ako „Prepánakráľa, prečo sa tak vlečiete?“, mi znie ako replika z amatérskej divadelnej hry. *Šariščina idze ot šerca*, to sa nedá poprieť.

Jazyk je predovšetkým nástroj komunikácie, no nielen to – môže slúžiť aj ako katalyzátor spomienok. Tak, ako vás pohľad na oldschoolový *harčiček* s ružovými kvietkami a zlatým lemovaním v momente prenesie do babičkinej kuchyne, tak aj nárečové slovo či výraz dokáže spustiť vlnu nostalgie. Slová ako *ošča*, *frišno* či *das tak* sú pre mnohých z nás, Šarišanov, niečo ako instantný teleport – vďaka nim sa zrazu cítime ako doma, aj keby sme práve boli na potulkách v zahraničí.

Je však šariština odkázaná na prežitie len v spomienkach? Je to akýsi relikv z minulosti, stará fotografia, ktorú občas láskyplne oprášime, ale ktorá nikdy nebude zohrávať žiadnu úlohu v našich životoch? Šarištinu aktívne používa čoraz menej ľudí. Iste, čiastočná homogenizácia jazyka je pri jazykových kontaktoch pomerne bežný jav, ale šariština sa akosi (ne)nápadne vytráca nielen z verejného priestoru šarišského regiónu, ale aj zo súkromnej sféry mnohých Šarišanov. A s nárečím odchádza aj časť kultúrnej svojskosti, ľudovej múdrosti a lokálnej identity obyvateľstva.

Slovenčina – šariština 1:0

Ako rodená Prešovčanka s časťou rodiny z *valala* som vždy bola obklopená šarištinou. *Hutorela* snáď celá moja rodina. Mne však vždy dohovárali: „Hovor pekne po slovensky“. Pridaním obyčajnej hodnotiacej príslovky sa zo slovenčiny stala v mojich očiach lepšia a nadradenejšia forma jazyka. Rozdielnosť sa premenila na nadradenosť a pojem „nespisovný“ sa stal ekvivalentom pre „horší“. Namiesto hierarchizácie jazykov si treba uvedomiť, že nárečie a spisovný jazyk môžu koexistovať v rámci jednej identity. Treba len vedieť rozlíšiť, v akých spoločenských kontextoch sa daný jazykový kód má používať. Na ilustráciu si predstavte istého pána Vincenta. Je to environmentálne osvietený človek, ktorý v práci sofistikovane debatuje o narastajúcej polarizácii slovenskej spoločnosti. A vo voľnom čase už ako Vinco bez problémov prepne do šarištiny a *zaľape dajaki trapni ftip o rusnakoch na hraňici slušnosci*. Dokonalá súhra jazykov.

Ilustrácia z pripravovanej knihy, autorka: Katarína Rybnická

Sme svoji

Niežeby negatívne konotácie naviazané na nárečie nemali historické základy. Kedysi to bol predsa jazyk prostého vidieckeho ľudu, ktorým sa odlišoval od vyšších vrstiev (a často o nich v nie až takej tajnosti vtipkoval). Panstvo sa na oplátku chcelo odlíšiť od *dzedzinčanov* a jazyk bol jedným zo spôsobov, ako čo najjasnejšie a najpriamejšie demonštrovať svoj sociálny status. Dnes už spoločenské vrstvy tak explicitne nerozlišujeme, ale nárečie stále funguje ako indikátor m(i)esta pôvodu.

Príklad zo života: pred pár rokmi som bola na *tipickim valaskim vešeľu* (kto nezažil, nepochopí). Takmer ako jediná som bola *mesticka* a zvyšok osadenstva na mňa hľadel veľmi podozrievavo. Nikdy nezabudnem, ako im všetkým odľahlo, keď zistili, že rozumiem po šarišsky. Z panskej Prešovčanky som sa razom stala ženou hodnou pozvania do tanca. Možno to znie absurdne, ale jazykové bariéry môžu existovať aj *na vichodze*. Nárečie môže vzbudzovať pocit menejcennosti, aj keď na to žiadne materiálne či intelektuálne dôvody nie sú.

Je to možno paradox dnešnej doby, že hoci by nárečie malo ľudí z rovnakého regiónu spájať, vytvára medzi nimi bariéry. Keby som po šarišsky nerozumela, bola by som odsúdená na ostrakizáciu pri stole pre netancujúcich? A naopak, mala by som sa ja na nich dívať zhora, lebo nevedia „pekne po slovensky“? Sme predsa všetci Šarišania, či už hovoríme alebo *hutorime*. Predsudky voči nárečiu formujú postoj aj k našim šarišským súkmeňovcom, prenášajú sa na jeho používateľov a ovplyvňujú teda aj medziľudské vzťahy na lokálnej úrovni.

Medzigeneračný dialóg alebo „Babi, ti temu ňerozumiš“

Šariština sa často používa v domácom prostredí. Je a vždy to bol primárne jazyk starostlivých babičiek a dedkov („*Chol'em, polifku sebe ňedaš?*“) a prísnych rodičov („*Nežgref, bo zerveš!*“). No už aj v tejto oblasti sa funkcia nárečia mierne modifikovala.

Kedysi bolo nárečie nástrojom uchovávanía spomienok, poznatkov a vedomostí. Tie sa následne odovzdávali ústnym podaním z generácie na generáciu. Takto sa vytváralo medzigeneračné puto, pričom si ho všetci zúčastnení vážili a pociťovali potrebu ho udržiavať. Transformáciou charakteru vidieka sa však tento proces ústneho predávania vedomostí zastavil a šariština sa stala nemodernou a zastaranou, podobne ako svet, v ktorom dominovala. Navyše, urbanizácia, globalizácia a ostatné podobné -ácie priniesli novú hodnotovú orientáciu, pričom sa zmenili aj typy poznania, ktoré oceňujeme a vnímame ako užitočné. Veď koho dnes len zaujíma, *jak še skubu huši abo okopuju banduri*.

Ľudové poznanie však nemožno zredukovať len na nemoderné zručnosti. Šariština v sebe ukrýva generačnú múdrosť založenú na skúsenostiach a na pozorovaní – ľudí a medziľudských vzťahov, prírody a prírodných zákonitostí. No súčasná mladšia generácia sa dištancuje od takejto „nevedeckej“ formy poznania, a demonštruje to, ako inak, uprednostňovaním spisovného jazyka pred nárečím. Nepoužívanie šarištiny sa teda dá chápať aj ako znak deformácie a narušenia medzigeneračných vzťahov.

Podobne ako v dichotómii mesto – vidiek, aj v tomto prípade funguje šariština ako indikátor (údajnej) menejcennosti.

To, že sa šarištine zužuje pole pôsobnosti, má v neposlednom rade okrem osobného rozmeru aj rozmer spoločensko-kultúrny. Opúšťaním nárečia sa vzdávame regionálneho kultúrneho dedičstva, strácame kolektívnu pamäť a prerušujeme historickú kontinuitu, ktorá pretrvávala po dlhé desaťročia. Naznačuje to, že tradičnú kultúru považujeme za menejcennú. Samozrejme, nepresadzujem „nárečový fašizmus“ ani absolútny návrat k tradičnej (to slovo má už mierne hrozivý nádych) ľudovej kultúre či spôsobu života. Len si myslím, že namiesto úplného odstrihnutia sa od našej histórie a tradícií by sme sa mali hrdo ukotviť v rečovej a kultúrnej bohatosti nášho regiónu.

Ilustrácia z pripravovanej knihy, autorka: Katarína Rybnická

O strašních pripadnoscach života

Kultúra nie sú len hmotné pamiatky (kroje, stavby) či jej pomerne očividné demonštrácie (tance a piesne). Sú to aj abstraktnejšie koncepty duchovnej kultúry, ako napríklad hodnotové systémy či myšlienkové vzorce. Preto ma tak fascinujú ľudové rozprávania.

Pred pár mesiacmi, keď som začala študovať na Sokratovom inštitúte, som sa dostala k publikácii *Rosprafki a pripovitki*, ktorú vydal ešte za svojho života etnológ a folklorista Ján Lazorík. Je to zbierka tradičných ľudových rozprávání, ktoré Lazorík nahral, transkriboval a zhromaždil počas svojich ciest po Šariši. Samozrejme, všetko v šarištine. Sú to teda autentické výpovede o živote na šarišskom vidieku v minulom storočí, avšak zaobalené do rozprávkových príbehov.

A k ľuďom sa predsa najlepšie preniká práve cez príbehy, ktoré si hovoria a v jazyku, ktorý im je najbližší. Pretože práve tak sa odкрýva pohľad do mysli a vnútorného prežívania našich predkov. Pri ich čítaní či počúvaní sa ukazuje, že to, čo ich trápilo a nad čím premýšľali („*I muž me trapi, i peňež malo!*“), sa až tak zásadne nelíši od každodenných zápasov moderného človeka. Hoci sa materiálna realita obyvateľstva a politické usporiadanie v krajine menia, ľudská skúsenosť často ostáva univerzálnou a replikovateľnou. Vďaka tomu sa z anonymných predkov stávajú reálni ľudia, s ktorými sa do určitej miery dokáže stotožniť aj človek v 21. storočí, *co furt kuka ľem do totego telefonu*.

Napokon, nič nevystihne charakter a zážitok z ľudových rozprávání lepšie, ako opis jednej pamätníčky v zbierke, cetki Partikovej s Pečovskej: „*To še ňeda vipovedzec, jag zme še mi dzeci ňemohľi dočkak každeho večara, žebi zme zaš sluchali, jag našo dzedove rospravjaju svojo pripovitki... o samich strachoch, zažitkoch z drugeho sveta, o strašních pripadnoscach života*“

Spolu s rodinou pána Lazoríka pracujeme na projekte *Dze bulo, tam budze*, ktorého cieľom je vydanie detskej knihy a audioknihy s tradičnými šarišskými rozprávkami, vychádzajúcimi práve zo zbierky *Rosprafki a pripovitki*. Dúfame, že týmto projektom sa nám aspoň čiastočne podarí súčasnému publiku sprostredkovať zážitok z počúvania a čítania ľudových rozprávok a že tým prispejeme k zachovaniu

nehmotného kultúrneho dedičstva Šariša. A ak by rozprávky fungovali aj na osobnej úrovni ako medzigeneračný tmel, bola by to ich ďalšia pridaná hodnota.

Nehaňme nárečie naše

Mám takú utopistickú víziu. Všetci Šarišania si z oslepujúcej hrdosti na svoj región dajú vytetovať na predlaktie slovo ošča a nastaví si *A ja taka čarna* ako vyzváňací tón.

Mám aj takú realistickejšiu víziu. Všetci Šarišania si vážia, odkiaľ pochádzajú, zaujímajú sa o svoje kultúrne dedičstvo a vedia sa naň nehodnotiaco a (ne)kriticky pozrieť. Nárečie vnímajú ako symbol regionálnej spolupatričnosti a oprávnený zdroj lokálpatriotizmu a medzi šarištinou a slovenčinou prepínajú s rovnakou prirodzenosťou ako medzi Facebookom a Instagramom.

Ako to naozaj je a ako to nakoniec bude, to netuším. Názov nášho knižného projektu, *Dze bulo, tam budze*, však zdôrazňuje, že šariština má nielen svoju históriu, ale aj svoju budúcnosť. Ta hutorce, kec znace.

Autorka: Andrea Kušnírová

Knihu si môžete objednať tu

https://dennikn.sk/blog/1674272/nehame-narecie-nase-ta-co-len-budze-s-totu-sariscinu/?ref=list&fbclid=IwAR1SAKJzGseJO-ovruWDK9ywcJT79_oXse8XEQeRaxtbHFEmd627oButFUY